

OLAMNING LISONIY MANZARASIDA FRAZEOLOGIZMLARNING TASVIRI

Jumayev Elmurod Bekpulatovich

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

dotsenti v.b, fffd (PhD)

elmurodjumayev272@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola hozirgi zamon tilshunosligidagi antroposentrik paradigma doirasida o'zbek tilidagi frazeologik birliklarning o'rni va ahamiyatini o'rganadi. Muallif frazeologizmlarni (idiomalar, qanotli iboralar, maqol-matallar) olamning lisoniy manzarasining eng yorqin va chuqur frazeologik qatlami sifatida talqin qiladi. Frazeologik birliklar nafaqat tilning obrazli boyligini, balki xalqning milliy mentaliteti, qadriyatlari, dunyoqarashi va madaniy tajribasini avlodlardan avlodga saqlab qoluvchi muhim vosita ekanligi ta'kidlanadi.

Maqolada "inson xulq-atvori" semantik maydoniga oid frazeologizmlar (masalan, "qo'li ochiq", "oltin qalbli", "ichi qora", "itning iti", "qo'ydek yuvosh", "musicha beozor") tahlil qilinadi. Zoonim (it, tulki, bo'ri, qo'y), somatizm va florizm komponentli iboralar ustunligi, ularning metaforik-metanimik tabiati va lingvokulturologik xususiyatlari ko'rib chiqiladi.

O'zbek tilidagi frazeologizmlar bilan boshqa tillar (xususan, ingliz tili) qiyosiy tahlili orqali universal va milliy-madaniy qirralar farqlanadi (masalan, "yomg'ir" konsepti). Shuningdek, frazeologizmlarning pragmatik, emotsional va baholash funksiyalari, badiiy adabiyotdagi (T. Murod, O. Hoshimov va boshqalar) qo'llanilishi ham yoritiladi.

Tadqiqot Sh. Rahmatullayev, N. Mahmudov, Z. Xolmanova kabi olimlarning ishlariga asoslanadi va kelgusida kognitiv, qiyosiy hamda tarjima jihatlarini chuqurroq o'rganish zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: olamning lisoniy manzarasi, frazeologizm, lingvokulturologiya, milliy mentalitet, konsept, ibora, xulq-atvor.

Abstract. *This article studies the role and significance of phraseological units in the Uzbek language within the framework of the anthropocentric paradigm of modern linguistics. The author interprets phraseologisms (idioms, catchphrases, proverbs) as the brightest and deepest phraseological layer of the linguistic landscape of the world. It is emphasized that phraseological units are an important means of preserving not only the figurative wealth of the language, but also the national mentality, values, worldview and cultural experience of the people from generation to generation.*

The article analyzes phraseologisms related to the semantic field of "human behavior" (for example, "open-handed", "golden-hearted", "black inside", "dog's dog", "sheep-like gentle", "musicha beozor"). The predominance of expressions with zoonym (dog, fox, wolf, sheep), somatism and floristism components, their metaphorical-metonymic nature and linguo-culturological features are considered.

Through a comparative analysis of phraseologisms in the Uzbek language with other languages (in particular, English), universal and national-cultural aspects are distinguished (for example, the concept of "rain"). The pragmatic, emotional and evaluative functions of phraseologisms, their use in fiction (T. Murod, O. Hoshimov, etc.) are also highlighted.

The study is based on the work of such scholars as Sh. Rahmatullayev, N. Mahmudov, Z. Kholmanova and emphasizes the need for further in-depth study of cognitive, comparative and translation aspects.

Keywords: *linguistic landscape of the world, phraseologism, linguoculturology, national mentality, concept, expression, behavior.*

Аннотация. *В данной статье исследуется роль и значение фразеологических единиц в узбекском языке в рамках антропоцентрической парадигмы современной лингвистики. Автор рассматривает фразеологизмы (идиомы, крылатые выражения, пословицы) как самый яркий и глубокий фразеологический слой языкового ландшафта мира. Подчеркивается, что фразеологические единицы являются важным средством сохранения не только образного богатства языка, но и национального менталитета,*

ценностей, мировоззрения и культурного опыта народа из поколения в поколение.

В статье анализируются фразеологизмы, относящиеся к семантическому полю «человеческого поведения» (например, «щедрый», «золотосердечный», «темный внутри», «собачья собака», «нежный, как овца», «мусича безор»). Рассматривается преобладание выражений с зоонимическими (собака, лиса, волк, овца), соматическими и флористическими компонентами, их метафорически-метанимическая природа и лингвокультурологические особенности.

В статье анализируются фразеологизмы, относящиеся к семантическому полю «человеческого поведения» (например, «собака», «лиса», «волк», «овца»), соматические и флористические компоненты, их метафорически-метанимическая природа и лингвокультурологические особенности.

В результате сравнительного анализа фразеологизмов в узбекском языке с другими языками (в частности, с английским) выделяются универсальные и национально-культурные аспекты (например, понятие «дождь»). Также освещаются прагматические, эмоциональные и оценочные функции фразеологизмов, их использование в художественной литературе (Т. Мурод, О. Хошимов и др.).

Исследование основано на работах таких ученых, как Ш. Рахматуллаев, Н. Махмудов, З. Холманова, и подчеркивает необходимость дальнейшего углубленного изучения познавательных, сравнительных и переводческих аспектов.

Ключевые слова: языковой ландшафт мира, фразеологизм, лингвокультурология, национальный менталитет, концепция, выражение, поведение.

KIRISH: Hozirgi zamon tilshunosligida antroposentrik paradigma ustunlik qilmoqda. Inson va uning ichki dunyosi, xulq-atvori, ruhiy kechinmalari tilning markaziy obyektiga sifatida o'rganilmoqda. Frazеologik birliklar esa bu jarayonda

noyob o‘rin tutadi, chunki ular nafaqat tilning obrazli boyligini, balki xalqning milliy mentaliteti, qadriyatlari va dunyoqarashini ham aks ettiradi. Bu atama insonning til orqali dunyoni idrok etish, tasniflash va baholash jarayonini ifodalaydi. Iboralar nafaqat obyektiv haqiqatni aks ettiradi, balki uni subyektiv tarzda qayta ishlaydi va milliy-madaniy xususiyatlarni mujassamlashtiradi[1:28]. Frazologizmlar (idiomalar, qanotli iboralar, maqol-matallar) esa lisoniy manzaraning eng yorqin va chuqur qatlamini tashkil etadi. Ular oddiy so‘z birikmalaridan farqli o‘laroq, barqaror, obrazli va milliy-madaniy yuklamaga ega bo‘lib, til egalarining dunyo haqidagi tasavvurlarini, qadriyatlarini va tajribasini avloddan-avlodga saqlab qoladi.

“Inson xulq-atvori” semali frazeologizmlar o‘zbek tilida keng tarqalgan bo‘lib, ular orqali insonning ijobiy (saxiylik, mehmondo‘stlik, halollik) va salbiy (makkorlik, qo‘rqoqlik, xiyonat) xususiyatlari metaforik tarzda ifodalanadi. Masalan, “qo‘li ochiq”, “oltin qalbli”, “ichi qora”, “itning iti” kabi birliklar xalq og‘zaki ijodida va adabiyotda faol qo‘llaniladi. Frazologizmlar orqali olamning lisoniy manzarasi nafaqat leksik, balki frazeologik sathda ham namoyon bo‘ladi. Ular metaforik va metonimik tabiatga ega bo‘lib, madaniy konnotatsiyalarni saqlaydi. O‘zbek frazeologiyasida Sh. Rahmatullayev, N. Mahmudov, Z. Xolmanova va boshqa olimlarning tadqiqotlari bu yo‘nalishda muhim o‘rin tutadi[2:407]. O‘zbek frazeologiyasida Sh. Rahmatullayevning “O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati” (1978, keyingi nashrlar) asari asosiy manba hisoblanadi. Unda 3000 dan ortiq birlik izohlangan. Sh. Rahmatullayev, A.G. Ganiev, Sh. Usmonova, Z. Xolmanova kabi olimlar frazeologik birliklarni leksik-semantik, struktural va madaniy jihatdan tahlil qilgan.[8:]

ASOSIY QISM: Olamning lisoniy manzarasi tushunchasi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab lingvistika, kognitiv tilshunoslik va lingvokulturologiyada keng qo‘llanila boshlandi. V. fon Humboldt, E. Sepir va B. Uorfning “til va tafakkur” munosabati haqidagi g‘oyalari asos bo‘lib, rus tilshunosligida Yu.S. Stepanov, V.N. Teliya, V.A. Maslova kabi olimlar tomonidan rivojlantirildi[3:45].

Til egalarining ongida shakllangan dunyo haqidagi bilimlar tizimi bo'lib, u konseptlar, obrazlar, stereotiplar orqali ifodalanadi. Frazeologizmlar esa bu manzaraning "frazeologik qatlami"ni yaratadi. V.N. Teliya frazeologizmlarni "madaniy konnotatsiyaning asosiy manbai" deb ta'riflaydi[4:250]. Frazeologik manzara lisoniy olamning bir qismi sifatida qaraladi va unda milliy o'ziga xoslik eng kuchli namoyon bo'ladi. Frazeologizmlar insonning tabiat, jamiyat va o'z-o'ziga munosabatini obrazli tarzda aks ettirishi bilan ajralib turadi. Lingvokulturologik yondashuvda frazeologizmlar milliy mentalitetning ko'zgusi hisoblanadi. Ular nafaqat tilning barqarorligini, balki madaniyatning saqlanishini ta'minlaydi. Masalan, o'zbek tilida zoonim (hayvon nomlari) va somatizm (tana a'zolari) komponentli frazeologizmlar keng tarqalgan bo'lib, ular antroposentrik xususiyatni ta'kidlaydi[5:98]

O'zbek tilidagi frazeologizmlar eng muhim va rang-barang qatlamini tashkil etadi. Ular nafaqat tilning barqarorligini ta'minlaydi, balki milliy madaniyat, mentalitet va dunyoqarashning avloddan-avlodga o'tishini ham kafolatlaydi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, frazeologik birliklar metaforik va metonimik tabiatga ega bo'lib, madaniy konnotatsiyalarni saqlaydi hamda insonning tabiat, jamiyat va o'z-o'ziga munosabatini obrazli tarzda aks ettiradi. Frazeologizmlar lisoniy manzarani quyidagi jihatlarda tasvirlaydi: Frazeologizmlar xalqning tarixi, urf-odatlari va mentalitetini saqlaydi. O'zbek tilidagi "musicha beozor" iborasi tinchlik va begunohlik timsoli sifatida ishlatiladi va milliy koloritni ochib beradi. Yana "qo'ydek yuvosh" iborasi yuvoshlik, itoatkorlikni bildiradi va qo'y hayvonining Islom madaniyatidagi qurbonlik ramzi bilan bog'liq[6:45]

Frazeologizmlar muayyan konseptlarni (masalan, "yoshlik", "keksalik", "yomg'ir", "kuch", "do'stlik") ifodalaydi. "Yomg'ir" konsepti o'zbek tilida hayotbaxshlik, mo'l-ko'l hosil va baraka timsoli sifatida qaraladi, bu dehqonchilik madaniyati bilan bog'liq. Ingliz tilida esa "rain" ko'pincha salbiy yoki neytral konnotatsiyaga ega bo'lishi mumkin. Bu qiyosiy tahlil universal va milliy qirralarni farqlashga yordam beradi.

Frazeologizmlar nutqda baho, emotsiya va pragmatik maqsadni bildiradi. Ular “ikkinchi darajali” til hodisasi sifatida birlamchi ma’nomlarni o‘zgartirib, yangi mazmun yaratadi. Masalan, “hafsalasi pir bo‘lmoq” iborasi ishonch yo‘qolishi, ko‘ngil qolishini bildiradi va T. Murod asarlarida polvonlik, or-nomus mavzularida ishlatiladi[7:3]

O‘zbek tilida frazeologizmlar ko‘pincha somatizm, zoolizm va florizm komponentlari bilan boyitilgan. Misollar: “Ko‘zi ochiqligida” – hayot davomida (vaqt konsepti); “Bo‘ri kalla” – qovun turi, lekin metaforik jihatdan ochko‘zlik yoki kuch bilan bog‘liq; “Alpomishday” – kuchli, jasur (eposdan olingan milliy timsol); “Podadan oldin chang ko‘tarmoq” – vaqtdan oldin hovliqmoq. Bunday misollar frazeologizmlar orqali OLMning antroposentrik va milliy xarakterini ochib beradi. Zoofrazeologizmlar (it, ot, mushuk, tulki, bo‘ri bilan bog‘liq) inson fe‘l-atvorini tasvirlashda keng qo‘llaniladi: it – vafodorlik, tulki – ayyorlik, bo‘ri – ochko‘zlik.

TAHLIL: O‘zbek frazeologiyasida zoonim (hayvon nomlari), somatizm (tana a’zolari) va florizm komponentli iboralar ustunlik qiladi. Masalan, “it” zoonimi vafodorlik va sadoqatni (“itday sodiq”), “tulki” – ayyorlikni, “bo‘ri” – ochko‘zlikni, “qo‘y” esa yuvoshlik va itoatkorlikni ifodalaydi. Bunday obrazlar orqali milliy mentalitetning antroposentrik xususiyati yaqqol namoyon bo‘ladi. “Yomg‘ir” konsepti misolida ko‘rinadiki, o‘zbek tilida bu hodisa hayotbaxshlik, baraka va mo‘l-ko‘l hosil timsoli sifatida qaraladi (dehqonchilik madaniyati ta’siri), ingliz tilida esa ko‘pincha salbiy yoki neytral konnotatsiyaga ega bo‘ladi. Bu holat universal va milliy qirralarni farqlash imkonini beradi.

Frazeologizmlar pragmatik va emotsional yuklamaga ega bo‘lib, nutqda baho berish, emotsiya ifodalash va pragmatik maqsadni amalga oshirish vazifasini bajaradi. Badiiy adabiyotda (T. Murod, O. Hoshimov, A. Qahhor asarlarida) ular personajlar xarakterini ochish va davr ruhini aks ettirishda muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, eposiy manbalar (“Alpomishday kuchli”), urf-odatlar (“tovuqqa qo‘yib yuborish”) va tarixiy tajribalar frazeologik birliklarda mustahkam saqlanib qolgan.

Lingvokulturologik yondashuv nuqtai nazaridan frazeologizmlar milliy o‘ziga xoslikning “ko‘zgusi” hisoblanadi. Ular til va madaniyat o‘zaro ta’sirini ochib

beradi, milliy konseptlar (yoshlik, keksalik, do‘stlik, kuch, sabr) ni obrazli shaklda ifodalaydi. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, o‘zbek tilidagi frazeologik birliklar lingvokulturologik tadqiqotlar uchun boy material bo‘lib, tarjima, o‘quv jarayoni va kognitiv tilshunoslikda katta ahamiyatga ega.

XULOSA: Umuman olganda, frazeologizmlar orqali olamning lisoniy manzarasi nafaqat leksik, balki frazeologik sathda ham boy va chuqur mazmun kasb etadi. Kelgusida frazeologizmlarning kognitiv jihatlari, media va internet ta‘sirida paydo bo‘layotgan yangi birliklar, shuningdek, qiyosiy tadqiqotlar (o‘zbek-ingliz, o‘zbek-rus tillari) ni chuqurroq o‘rganish zarur. Bu yo‘nalishdagi ishlar milliy til va madaniyatni saqlash hamda xalqaro tilshunoslikka hissa qo‘shishga xizmat qiladi.

Frazeologizmlar olamning lisoniy manzarasining eng muhim va rang-barang qatlamini tashkil etadi. Ular nafaqat tilning barqarorligini, balki milliy madaniyatning saqlanishini ta‘minlaydi. O‘zbek tilidagi frazeologik birliklar lingvokulturologik tadqiqotlar uchun boy material bo‘lib, til va madaniyat o‘zaro ta‘sirini ochib beradi. Frazeologizmlar orqali milliy mentalitet, urf-odatlar va konseptlar saqlanadi hamda avloddan-avlodga o‘tadi. Kelajak tadqiqotlar frazeologizmlarning kognitiv va tarjima muammolarini chuqurroq o‘rganishga qaratilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Maslova V.A. Lingvokulturologiya. – M.: Akademiya, 2001. – B. 28.
2. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978. – B. 407.
3. Rahmatullayev Sh. va boshq. O‘zbek tili frazeologik lug‘ati. – Toshkent: G‘afur G‘ulom, 2022. – B. 636.
4. Usmonova Sh. Lingvokulturologiya. – Toshkent, 2019. – B. 45.
5. Teliya V.N. Russkaya frazeologiya: semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokulturologicheskiy aspektiy. – M.: Shkola “Yazyki russkoy kultury”, 1996. – S. 250.
6. Rafiqovna A.N. “Yomg‘ir” konseptining olamning lisoniy manzarasini o‘rganish (ingliz va o‘zbek tillari asosida) // CyberLeninka, 2025.

7. Xolmanova Z. Lingvokulturologiyaga oid tushunchalar tadqiqi. – Toshkent: Navro‘z, 2018. – B. 45.
8. Mahmudov N. Olamning lisoniy manzarasi va so‘z o‘zlashtirish // O‘zbek tili va adabiyoti. – 2015. – №3.